

Б24

2238

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Банчук Микола Васильович

УДК 323.25:340.111.5

**ІДЕОЛОГІЯ ТА КУЛЬТУРА ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОЗАХИСНИХ
ОРГАНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

1692

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Київ – 2004

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310020

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті вищої освіти Академії педагогічних наук України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор,
академік АПН України,
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, ректор

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
член-кореспондент НАН України
Михальченко Микола Іванович,
Інститут політичних та етнонаціональних
досліджень НАН України,
головний науковий співробітник
відділу теоретичних і прикладних
проблем політології

кандидат політичних наук
Остапенко Марина Анатоліївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
доцент кафедри політичних наук

Провідна установа: Інститут держави і права імені В.М.Корецького,
відділ правових проблем політології НАН України, м. Київ

Захист відбудеться "17" листопада 2004 р. о 14⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.12 Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "17" листопада 2004 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження ідеології та культури діяльності правозахисних органів у системі громадянського суспільства обумовлена потребами практики, насамперед, необхідністю забезпечення належного порядку в державі в період суперечливого утвердження демократичних відносин.

Здійснювана органами внутрішніх справ охорона громадського порядку перебуває у тісному зв'язку із суспільною безпекою, яка, своєю чергою, є складовою національної безпеки. Загалом забезпечення безпеки громадян, держави і суспільства в цілому є важливою умовою існування громадянського суспільства, яке формується в Україні. Тому правозахисні органи виявляються безпосередньо відповідальними за рівень свободи і безпеку кожного громадянина на території України і за її межами.

З огляду на сутність безпеки основними принципами її забезпечення виявляються законність, дотримання балансу життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави щодо усталеного правопорядку та інтеграція з міждержавними системами безпеки. З кожним новим етапом розвитку суспільства, з розширенням демократичних засад і активізацією особистісного фактора зростає необхідність у стабілізації, урегульованості й гарантованості взаємин людей. Тому зміцнення безпеки є стійкою тенденцією розвитку суспільства. Така тенденція зумовлена об'єктивними потребами та інтересами людей, які повинні використовувати усі наявні правові засоби, насамперед право і законність, для постійного зміцнення власної безпеки. Втілення в життя цієї тенденції, реалізація волі та інтересів державної влади і народу є безпосереднім завданням правозахисних органів в умовах подальшої демократизації суспільства.

Аналізу означеної проблеми присвячені розвідки таких авторів, як В.Андрущенко, О.Бандурка, О.Бабкіна, І.Бондаренко, І.Воронов, С.Гаврик, А.Деркач, В.Журавський, В.Зайчук, С.Ківалов, В.Комаров, М.Мельник, О.Мироненко, М.Михальченко, Ю.Москаленко, В.Пазенок, І.Петрова, М.Пірен, В.Рєбкало, С.Рябов, В.Скуратівський, В.Тацій, Ю.Шемшученко та ін.

Разом з тим, незважаючи на досить розгалужену систему наукових публікацій, проблема визначення місця і ролі правозахисних органів в системі громадянського суспільства залишається все ще відкритою. До розряду запитань відносяться такі сюжети, як сутність і напрями трансформації моделі

правозахисних органів у структурі громадянського суспільства, їх функції та механізми діяльності, характер взаємодії з інститутами громадянського суспільства, ефективність діяльності тощо. Потреба в їх розгляді якраз і обумовила вибір теми та спрямованість данного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковими комплексними дослідженнями Інституту вищої освіти АПН України, зокрема із завершеною науково-дослідною темою (2002 – 2003 рр.) „Трансформація системи вищої освіти в Україні як наукова, політико-правова і соціокультурна проблема” (державний реєстраційний номер РК 0100У00347). Дисертант досліджував правовий аспект загальної тематики, зокрема, правове просвітництво та підготовку кадрів для правозахисних органів. Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту вищої освіти Академії педагогічних наук України (протокол №10 від 27 листопада 2003 року).

Метою дослідження є аналіз ідеології зміни місця та ролі правозахисних органів, культури їх функціонування (діяльності) в контексті розвитку громадянського суспільства. Автор зосереджується на послідовному розв'язанні таких **дослідницьких завдань**:

- сутність ”громадянського суспільства”, його взаємодія з правозахисними органами державної влади та управління;
- динаміка громадянського суспільства в Україні, зміна ідеології та культури діяльності в ньому правозахисних органів;
- демократизація ідеології та культури діяльності правозахисних органів;
- модернізація функцій правозахисних органів в контексті становлення та розвитку громадянського суспільства;
- механізми утвердження сучасної ідеології і культури діяльності правозахисними органами у взаємодії зі структурними компонентами громадянського суспільства.

Об'єктом дослідження є система діяльності правозахисних органів України на етапі реформування сукупності суспільних відносин, що складають соціальний організм країни.

Предметом дослідження є модернізація ідеології і культури функціонування та розвитку правозахисних органів у горизонті громадянському суспільстві, що формується на теренах України.

Методологічну базу дослідження складають фундаментальні наукові праці, що опубліковані наприкінці ХХ та на початку ХХІ ст. з проблем філософії політики, розвитку громадянського суспільства та організації влади. Автор дотримувався принципів історизму, об'єктивності, системності та цілісності, причинності та прогнозування. В дослідженні використовувалися методи конкретно-історичного підходу, порівняльного аналізу, які дали всі підстави визначити сутність та зміст ідеології і культури діяльності правозахисних органів.

У результаті дослідження, автор пропонує пізнавальну концепцію системної оцінки змін в ідеології перебудови правозахисних органів України, підняття рівня культури діяльності працівників правозахисних органів, формулює положення – мають *наукову новизну* та виносяться на захист:

- громадянське суспільство є системою незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що створюють і відтворюють умови для самореалізації окремих індивідів і соціальних груп, у взаємодії з державою формують правове поле їх вільної життєдіяльності;

- демократичні процеси, що розгортаються в ході становлення громадянського суспільства, змінюють роль, призначення і загальну ідеологію діяльності правозахисних органів, які із засобів тиску на особистість, характерному тоталітарним суспільствам, поступово перетворюються в інститути її правової підтримки, забезпечення свободи життєздійснення у вільному суспільстві;

- серед основних напрямів трансформації ідеології та культури діяльності правозахисних органів автором дисертації виокремлюються: а) посилення відповідальності правозахисних органів перед особистістю; б) пом'якшення кримінальної політики та судової практики; в) демократизація правозахисних органів; г) ґрунтовий правовий супровід діяльності правозахисних органів; д) досягнення стабільності правового регулювання; ж) можливість введення норм застосування звільнення від кримінальної відповідальності і покарання (звільнення від відбування покарання з випробуванням тощо);

- громадянське суспільство вимагає прозорості у діяльності правозахисних органів; їх закритість, притаманна авторитарним режимам, поступається місцем відкритості, що реалізується (в межах, унормованих законом) через ЗМІ, освітні та просвітницькі канали або через безпосередній контакт представників керівників силових структур з громадськими організаціями та окремими громадянами;

- громадянське суспільство модернізує виховну та освітню політику і практику правозахисних органів як стосовно громадян загалом, так і стосовно осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення свободи; воно сприяє утвердженню в їх діяльності таких принципів, як демократизація, толерантність, справедливість, полікультурність, ідеологічна неангажованість, відкритість тощо;

- в дисертації сформульовані рекомендації щодо розширення та поглиблення зв'язків відповідних підрозділів правозахисних органів із ЗМІ та громадськими організаціями.

Теоретичне значення дослідження полягає у розкритті ідеології діяльності та напрямів модернізації культури правозахисних органів у громадянському суспільстві.

Дисертація має також *практично-прикладне значення*. Воно дає можливість сформулювати конкретні пропозиції щодо поліпшення роботи правозахисних органів в сучасних умовах і в перспективі. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі, зокрема, в ході підготовки кадрів для роботи в правозахисних органах. На їх основі може бути підготовлений спецкурс для студентів юридичного профілю.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки, практичні результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на Вченій раді та засіданні відділу Інституту вищої освіти АПН України, на ряді науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародній науковій конференції “Проблеми розвитку між відносинами України і Польщі: політологічний аналіз” (Київ, 2002), Перших міжнародних “Драгомановських читаннях” (Київ, 2003), Всеукраїнській науковій конференції “Всеукраїнські юридичні читання молодих вчених” (Київ, 2004), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Релігієзнавство у структурі навчально-виховного процесу ВНЗ” (Київ, 2004).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 5 робіт, з них 3 статті у фахових виданнях ВАК України.

Структура і обсяг роботи. Мета і завдання дослідження та логіка реалізація пізнавальної концепції визначили структуру дисертації, що складається із вступу, чотирьох розділів, висновків і переліку використаних джерел (215 позицій). Обсяг роботи – 194 сторінки, основна частина дисертації – 179 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У "Вступі" обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються об'єкт, предмет, мета і завдання дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається теоретичне і практичне значення та форми апробації результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі *"Теоретико-методологічні засади вивчення ролі та функцій правозахисних органів в політичній системі сучасного українського суспільства"* підкреслюється, що політична система сучасного українського суспільства є складним і суперечливим формоутворенням, яке включає в себе низку державно-правових і суспільних інститутів, організацій і установ, які врегульовують політичні відносини між соціальними групами (стратами, державами і народами). Важливою складовою політичної системи є держава, в структурі якої особливе місце і роль займають правозахисні органи. Вивчення їх місця і ролі в умовах становлення та розвитку демократії та громадянського суспільства, є важливим теоретичним і практичним завданням українського державотворення та розвитку культури. Враховуючи, що держава є елементом і засобом політичної організації суспільства, яке утверджується в Україні як громадянське, автор переосмислює роль і значення в ньому правозахисних органів.

У дисертації підкреслюється, що ідея громадянського суспільства, яку намагається реалізувати Україна, багато в чому змінює теоретичні і практичні уявлення про сенс і функції державних і недержавних інститутів, зокрема, правозахисних органів. Автор детально аналізує зміст та історичний поступ ідеї громадянського суспільства. В дисертації підкреслюється, що „громадянське суспільство” (як соціальний феномен, і як теоретична концепція) охоплює період з кінця XVII до першої половини XIX століття. Його основні положення були сформульовані такими видатними мислителями як Д. Локк, А. Фергюссон, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль. Зокрема, у класичному творі А. де Токвіля про американську культуру й інституції початку XIX століття відстоюється ідея про те, що громадянське суспільство є основою здорової демократії. На думку Токвіля, ієрархічно організовані інститути (від церкви до приватних асоціацій) служили американській демократії тим, що посилювали здатність суспільства стримувати диктаторські можливості держави, виступали як „великі навчальні заклади” з виховання таких демократичних цінностей, як

довіра, терпимість і здатність до компромісів, а також підтримували рівність серед громадян.

На основі детального аналізу розробки проблеми громадянського суспільства зарубіжними (Т.Парсонс, Х.Аренд, Фукуяма та ін.) та вітчизняними (В.Андрущенко, Є.Бистрицький, А.Карась, А.Колодій, М.Михальченко та ін.) дослідниками, дисертант утверджується у висновку, обґрунтованому М.Михальченком та А.Дашутіним про те, що поняття громадянського суспільства варто розповсюджувати не тільки на неурядові громадські організації, але і на демократичні процедури – вибори, референдум, на приватний сектор економіки і так званий „середній клас”, який є фундаментом громадянського суспільства тощо. Тобто, громадянське суспільство в Україні – це недержавний сектор політики та економіки, який доповнюється тією частиною політичних і духовних відносин в державі, які функціонують як традиції та процедури демократії, зміцнюючи суверенітет народу, де допускаються з боку держави порушення прав і свобод людини.

Громадянське суспільство є не стільки набором тих чи інших інституцій, скільки культурно-цивілізаційним виміром суспільства. Далі дисертант дотримується і розвиває думку учасників проекту „Україна – це ми”, згідно якої громадськість має бути більш активною та усвідомлювати свою громадянську позицію і виконувати свою роль у творенні майбутнього країни, зокрема, через: реалізацію політики громадської консолідації для вирішення соціально значущих проблем; вона повинна бути спрямована на мінімізацію бідності та забезпечення добробуту для більшості; визначення концептуальних засад і принципів, на яких будується взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування з бізнес-сектором та державним сектором; удосконалення наявних і розробка нових форм соціального партнерства, взаємного співробітництва органів державної влади, органів місцевого самоврядування з бізнес-сектором і державним сектором; вироблення ефективних механізмів підтримки діяльності недержавних організацій у реалізації ними соціально значущих програм; створення інститутів співдії (інфраструктури) органів державної влади, органів місцевого самоврядування з бізнес-сектором і державним сектором. У цьому ж контексті аналізується місце та роль правозахисних органів. У дисертації підкреслюється, що означені підходи реалізуються в роботах О.Бандурки, В.Журавського, О.Зайця, В.Тация та інших дослідників.

У другому розділі *"Основні суперечності та тенденції становлення громадянського суспільства в Україні: демократія і порядок"* підкреслюється, що процес становлення громадянського суспільства в Україні є складним, довготривалим і суперечливим. У цьому процесі автор підкреслює, по-перше, неможливість і навіть небезпечність формування громадянського суспільства "згори", як і неможливість формування громадянського суспільства з певної ініціативи та за бажанням або за планом представників влади. Суспільство може дійсно стати громадянським, якщо воно набуде самостійності, матиме свій власний ґрунт та буде пройнято духом свободи. В Україні процес формування громадянського суспільства лише розпочинається. По-друге, перед владою стоїть завдання – формувати максимально сприятливий клімат для розвитку громадянського суспільства. І тут без дійсно партнерських стосунків між державою та суспільством не може бути ані потужної держави, ані успішного, багатого суспільства – тут потрібний діалог з рівних позицій. Але це партнерство передбачає опанування влади з боку громадянських інституцій. Для України та її громадян настав час дійсно великих змін та можливостей і таке співробітництво – між владою та суспільством – може стати вельми продуктивним, воно потрібне нашій державі. По-третє, сучасність, насичена динамічними подіями, потребує відповідальних дій та оптимальних рішень, а також – залучення нових людей, ініціатив, кадрів та нових управлінських технологій. І тому для нашої країни вкрай необхідною є інтелектуальна мобілізація, потрібні ефективні моделі співробітництва державних і громадянських інституцій.

Громадянського суспільства в розгорнутому, повноформатному розумінні в Україні ще немає. Іде лише процес його формування, утворення окремих його елементів. Саме цей процес буде тривалим і нелегким. Громадянське суспільство розглядається далі як поле розгалуження соціальних інститутів, практик та цінностей, що охоплює комплекс основних соціальних характеристик та параметрів суспільної життєдіяльності. Демократизація аналізується як основна тенденція, зміст і мета становлення громадянського суспільства. Ця тенденція реалізується суперечливо. Нерідко демократія трактується як вседозволеність. У суспільстві виникають конфлікти, які обмежують демократичні свободи, порушують безпеку особистості. Реальний процес демократизації потребує належної правової регуляції. Утвердження демократичних відносин не відміняє порядку, захисту прав і свобод людини і громадянина. Особливе навантаження покладається на правозахисні органи.

Вони зобов'язані забезпечити порядок, захист національних інтересів, прав людини і одночасно – сприяти розвитку демократичних процесів.

Третій розділ *"Ідеологічні засади та культура діяльності правозахисних органів у системі сучасних демократичних перетворень"* присвячено аналізу ідеології змін місця та ролі правозахисних органів у структурі громадянського суспільства, культури їх діяльності, механізмів, за якими вони мають забезпечувати суспільний і громадський порядок – такий стан суспільства, при якому громадянами та колективними суб'єктами виконуються всі норми та правила, прийнятими в суспільстві, забезпечується охорона особистості, моралі й громадянського спокою, дисципліна громадян в громадських місцях і побуті.

В дисертації зазначається, що в умовах демократичних перетворень навантаження на правозахисні органи не зменшується, а навпаки – збільшується. При цьому, роль правозахисних органів зростає не в частині розширення примусових засобів, а в частині роз'яснення людям їх прав і свобод, можливостей, які відкриваються в контексті демократизації суспільства і обов'язків, які покладаються на них у зв'язку з цим.

Забезпечуючи правопорядок як певний стан упорядкованості суспільних відносин в системі сучасних демократичних перетворень правозахисні органи водночас реалізують і його основні функції. Серед них – насамперед, функцію співдії з зовнішнім середовищем, упорядкування, зміцнення і стабілізації тих великих систем, складовим елементом яких є власне правопорядок. Підтримуючи правопорядок, правозахисні органи в умовах демократизації суспільства не тільки пристосовуються до середовища, але й виявляються належною базою нормального функціонування політичної, державної системи, упорядковуючи і стабілізуючи найважливіші державні зв'язки і відносини. Посідаючи цілком визначене місце в системі суспільних відносин і відчуючи на собі їх позитивну чи негативну дію, правозахисні органи чинять на них зворотний вплив, виконуючи функцію їхньої стабілізації. Позитивний вплив середовища посилює зворотну дію правозахисних органів і, навпаки, негативний – зменшує їхню дієвість. Відтак, чим досконалішим є правопорядок, тим більш ефективною і результативною є діяльність правозахисних органів.

Поряд з цим, правозахисні органи в системі сучасних демократичних перетворень реалізують функцію зміцнення внутрішніх зв'язків і відносин правопорядку. Реалізація цієї функції дає можливість впорядкувати наявну

структуру правопорядку, визначити і встановити співзалежність його суб'єктів, програм їхньої поведінки і функціонування, правових відносин, кореляційних взаємодій прав і обов'язків суб'єктів. У підсумку, виникає можливість зведення усіх елементів правопорядку в струнку узгоджену систему.

Нарешті в процесі демократизації суспільства правозахисні органи об'єктивують функцію збереження і вдосконалення правопорядку. Подібну діяльність правозахисних органів можна умовно назвати "рефлектуючою", оскільки вона звернена "на себе" і дає можливість осмислити роботу правозахисних органів у цілісній системі правопорядку. Це зумовлює необхідність правозахисних органів постійно самовдосконалювати свою роботу. Таке вдосконалення відбувається в різних напрямках – від управління правопорядком до посилення начал законності, справедливості, гуманізму і демократизму. Здійснювана органами внутрішніх справ охорона громадського порядку перебуває у тісному зв'язку із суспільною безпекою, яка, зокрема, є складовою національної безпеки.

Основний вектор зміни ідеології та культури діяльності правозахисних органів реалізується в царині зміцнення законності й правопорядку в умовах подальшої демократизації суспільства має бути спрямованим, насамперед, на профілактику правопорушень (здійснюється шляхом загальної виховної роботи серед населення) і спеціальними заходами (попередження правопорушень в конкретній сфері життєдіяльності людини). Соціальне призначення такої правовиховної роботи полягає у підвищенні правової культури особистості в її різних соціально-рольових спрямуваннях. Підвищення юридичної культури призводить до більш повної реалізації особистістю своїх прав, до послідовного виконання покладених на неї обов'язків, до більш широкої і ефективної участі в житті колективу (до якого вона належить) та держави. Водночас підвищення правової культури викликає більш точне і суворе дотримання правових норм, сприяє їх застосуванню і використанню з метою задоволення особистісних, суспільних та державних інтересів, призводить до зміцнення законності й правопорядку.

Усвідомлюючи значущість правового виховання, правозахисні органи в системі сучасних демократичних перетворень повинні вжити дієвих заходів щодо значного розширення правовиховної роботи, підвищенню її ефективності з врахуванням не тільки специфіки своєї сфери діяльності та особливостей власного складу, але й з огляду на наявні органи влади, громадські організації тощо.

Дисертант підкреслює, що правове виховання має розгортатися в два етапи. На першому – здійснюється правова просвіта громадян, інформування їх про сутність і форми демократизації суспільства, конкретні правові інститути, діючі правові норми, їхню роль у житті особистості, суспільства, держави. Правова просвіта є первинною формою впливу на особистість і є необхідною для вироблення у неї належного рівня правосвідомості. Правозахисні органи беруть активну участь у правовій пропаганді не тільки широкого кола питань, але й з суто вузькоспеціалізованих юридичних проблем. Форми правової просвіти, які застосовуються правозахисними органами є аналогічними до тих, які використовуються іншими державними органами та соціальними інститутами: лекції, бесіди, друкована пропаганда, діяльність спеціальних правничих клубів тощо.

Другий етап правовиховної роботи пов'язаний із виробленням у особистості звички дотримуватися закону, виконувати обов'язки і реалізовувати права у відповідності з законом; вихованням у неї потреби реагувати на будь-яке порушення законності й дисципліни та прагненням усунення таких порушень. Якщо в процесі правової просвіти виховний вплив правозахисних органів спрямовано головним чином на групу людей, то на другому етапі він зазвичай має об'єктом окрему особистість і здійснюється на підставі аналізу її власної поведінки в правовій сфері життєдіяльності. Тому метою правовиховної роботи правозахисних органів України в умовах демократизації суспільства має бути не лише повідомлення громадянину необхідної інформації про державу і право і формування належних уявлень про права та обов'язки, але й забезпечення належного рівня правосвідомості в практичній поведінці людей.

У заключному розділі *"Модернізація культурно-ідеологічних засад діяльності правозахисних органів в процесі становлення громадянського суспільства"* розглядаються конкретні напрями, за якими має бути здійснена реформа духовно-ідеологічних та культурологічних засад функціонування правозахисних органів у громадянському суспільстві. Демократизація та становлення громадянського суспільства переводять правозахисні органи в царину суспільного дискурсу, спрямованого на розширення і поглиблення усвідомленого дотримання громадянами установлених правил і норм, їх порозуміння, а також застереження конфліктів. Культурно-ідеологічною нормою їх діяльності стає діалог з опозиційними ЗМІ, політичними партіями та рухами, особливо опозиційними. Більш інтенсивніше і цілеспрямовано

використовуються засоби масової інформації. При цьому, зміцнення законності і правопорядку було і залишається основною функцією правозахисних органів. В громадянському суспільстві, де соціальна взаємна залежність індивідів набуває найвищого рівня, виникає стійка особистісна свідомість поваги до права. Важливим фактором, що спонукає громадян до узгодження своєї поведінки з вимогами права, і таким чином, сприяє забезпеченню правопорядку, є індивідуальний інтерес, усвідомлення власної вигоди від правомірної поведінки. І забезпечення інституціями громадянського суспільства високого рівня політичної і правової культури особи, яка усвідомлює значущість цивілізаційного правопорядку для власного, а, відтак, і загального благополуччя, стає потужним фактором свідомої правомірної поведінки домінуючої частини суспільства. Питання взаємовідносин громадянина і правозахисних органів є не тільки актуальними, багатограними, але й достатньо складними та дискусійними. Особливо зловідомим є проблеми взаємовідносин особи і правозахисних органів в умовах становлення в Україні громадянського суспільства, тому що обов'язковою умовою формування останнього є забезпечення прав і свобод громадянина. В більшості вони пов'язані з загальними проблемами, які виникають при взаємовідносинах особи та держави. Співробітники правозахисних органів є представниками державної влади, і тому зобов'язані вступати у різні правовідносини з громадянами та іншими суб'єктами права винятково в межах своєї компетенції та діяти у відношенні до Конституції України та законів України. Тому забезпечення законності при виконанні своїх функцій правозахисними органами є особливо важливим. Проте, виступаючи від імені держави і іноді порушуючи даний принцип, перевищуючи свої повноваження, правозахисні органи завдають відповідної шкоди державі, принижуючи її в очах усього суспільства. В результаті чого створюється дисбаланс в їх взаємовідносинах, що збільшує негативне відношення громадян і суспільства до держави, зменшує роль правозахисних органів, як гаранта забезпечення прав і свобод особи, що в кінцевому підсумку, перешкоджає формуванню громадянської правосвідомості, правової держави та цивілізованого суспільства. На жаль, „негативна ідеологія і культура” мають місце в існуючих державно правових реаліях. Усунення подібних явищ пов'язане із забезпеченням законності, яка забезпечує підлягання усіх суб'єктів, без винятку, праву. Законність – найважливіший засіб, за допомогою якого держава здатна повернути собі довіру та повагу громадян.

При оцінці діяльності правозахисних органів населенням суттєве значення мають засоби масової інформації (ЗМІ). Чисельні дослідження показують, що більшість громадян не задоволені станом правопорядку, захистом своїх прав. Понад те, загрозливі масштаби злочинності збільшили песимізм, призвели до дистанціювання широких верств населення від боротьби з нею. Роль ЗМІ у поновленні довіри громадян до правозахисних органів, активізації їх боротьби зі злочинністю важко переоцінити. Разом з тим, слід мати на увазі, що ЗМІ можуть відігравати не тільки позитивну, але й негативну роль. Останнє пов'язано з можливістю поширення по каналам підбурювань або провокаційних, а інколи й прямо "інструкційних" інформаційних повідомлень, які містять достатньо "технологічну" деталізацію (способів скоєння злочинів), внаслідок чого, вони стають звичайним посібником, якщо не школою, для майбутніх злочинців. В значній мірі це пояснюється тим, що в сучасній Україні ЗМІ все ж таки не мають необхідної незалежності. Перехід до ринку перетворив їх з колективів, якими опікувалася держава у виробничо-комерційні підприємства. В таких умовах діяльність засобів масової інформації – ні що інше, як бізнес, а журналіст, хоча і є представником творчої професії, – усього лише найманий робітник. Навіть пересічному читачеві та глядачеві сьогодні зрозуміло, що в більшості своїй засоби масової інформації або ангажовані, або відверто куплені. А ті видання, які роблять спроби подавати об'єктивну інформацію, як правило, не є масовими і не можуть суттєво впливати на формування громадської думки. В суспільстві зростає тривога з приводу "захоплення" впливових ЗМІ невеликим колом фінансово-промислових груп, у яких на першому плані стоять не загальнонаціональні, а корпоративні економічні та політичні інтереси. В умовах становлення ринкової економіки держава і суспільство зіткнулося з небезпекою перетворення ЗМІ у слухняних виконавців волі капіталу, в тому числі і отриманого злочинним шляхом. Хвилює і те, що ринковий підхід до такого тонкого інструменту, як громадська думка, стимулює пресу та телебачення на згушення фарб та концентрацію уваги на негативну та "збуджуючу" інформацію.

Останнім часом правозахисні органи намагаються розширити ділові контакти з журналістами. Значно зріс інтерес преси до правової тематики. Суттєво збільшилась кількість публікацій з правових питань, надбання спільноти стають факти, які раніше залишалися закритими. В цілому ці зміни носять позитивний характер. Але можливості ЗМІ не використовуються у повній мірі, немає усталеної ідеології взаємодії. Іноді зберігається недооцінка

такого діалогу в процесі формування відношення до права і практики його застосування. Достатньо поширеними є взаємні претензії журналістів і працівників правозахисних органів один до одного. Журналісти, як правило, продовжують нарікати на закритість системи правозахисних органів, недостатчі гласності в їх діяльності, на складність, а часом і неможливість отримати необхідну інформацію, не відчувають вони і реальної підтримки та захисту з боку правозахисних органів при порушенні Закону про ЗМІ. Співробітники правозахисних органів, у свою чергу, висловлюють зауваження журналістам в недостатній компетенції та об'єктивності при висвітленні правових питань. Відмічають, що в гонитві за сенсацією викривлюються факти, припускаються грубі юридичні помилки. Викликають дорікання брутальна форма передачі матеріалів про роботу правозахисних органів. Все це обумовлює насторожене, а часом і оборонне відношення органів право охорони до ЗМІ.

В умовах швидких соціальних змін процеси трансформації правозахисних інститутів, їх адаптації до нових соціальних, економічних і політичних реалій йде з протиріччям і повільно. Рух до громадянського правового суспільства та процеси демократизації ініціюють інституалізацію правозахисних органів в новій якості з більш містким соціальним статусом, зобов'язуючим здійснювати не тільки карно-правове, але й широке соціальне обслуговування населення. А це, в свою чергу, потребує збільшення масштабів та інтенсивності взаємодії органів правоохорони з соціальними групами, stratami, суспільством у цілому та його найважливішими соціальними інститутами. В розвинутих країнах Заходу контакти прокуратури, суду, поліції і населення здійснюються саме таким чином. Тому що без врахування громадської думки, без необхідних зусиль до її формування, не отримати довіри людей, не залучити громадськість до попередження злочинності і протидії їй. Сьогодні ця проблема особливо актуальна, тому що в умовах зростання злочинності без соціального партнерства перш за все законослухняних груп населення і основних структурних ланок правоохоронної системи приборкати цей процес неможливо.

У **"Висновках"** подано основні теоретичні підсумки роботи, що відображають сутнісний зміст концепції, представленої на захист.

Центральним поняттям, на якому базується дослідження, є поняття громадянського суспільства. В залежності від його змісту та рівня (якості) формування змінюються взаємовідносини людини і суспільства, людини і влади, людини і людини, а разом з цим – функції регулятивних механізмів, у тому числі й правозахисних органів. Громадянське суспільство розглядається в

дисертації як система незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що створюють і відтворюють умови для самореалізації окремих індивідів і соціальних груп й у взаємодії з державою формують правове поле їх вільної життєдіяльності.

Дослідження „громадянського суспільства” мають глибоку історію. Перші більш-менш консолідовані погляди на громадянське суспільство можна зустріти у працях Н.Макіавеллі, Т.Гоббса і Дж.Локка. В узагальненому вигляді їх підхід проглядається як вивільнення індивідуального інтересу (зокрема, приватної власності, комерційної діяльності, віросповідання, повсякденне життя тощо) із-під політичної опіки (з боку держави). В подальшій трансформації поняття громадянського суспільства набуло значення інституту, який контролює діяльність держави. Його характеризують: свобода і права людини, здатність людини бути відповідальним у своїй свободі, перехід від негативної свободи (від) до свободи позитивної як права вибору шляхів і засобів самореалізації особистості тощо. В Україні громадянське суспільство тільки формується.

І все ж, не зважаючи на його проблемний, суперечливий характер, не розвиненість певних структур, громадянське суспільство здійснює свій позитивний вплив на різні сторони суспільного і державного життя, в тому числі й на характер функціонування правозахисних органів. В дисертації підкреслюється, що демократичні процеси, які розгортаються в ході становлення громадянського суспільства, змінюють роль і призначення правозахисних органів. Із засобів тиску на особистість, характерному тоталітарним суспільствам, вони поступово перетворюються в інститути її правової підтримки, забезпечення свободи життєздійснення у вільному суспільстві.

На основі аналізу відповідної наукової літератури, узагальнення досвіду діяльності правозахисних органів в останнє десятиріччя, серед основних напрямів трансформації діяльності правозахисних органів автором дисертації виокремлюються: а) посилення відповідальності правозахисних органів перед особистістю; б) пом'якшення кримінальної політики та судової практики; в) демократизація правозахисних органів; г) ґрунтовний правовий супровід діяльності правозахисних органів; д) досягнення стабільності правового регулювання; ж) можливість введення норм застосування звільнення від кримінальної відповідальності і покарання (звільнення від відбування покарання з випробуванням тощо).

Центральною постаттю громадянського суспільства є вільна особистість, незалежна в своїх судженнях і діях до тієї міри, в якій вона не порушує закон. Саме тому, громадянське суспільство вимагає прозорості у діяльності правозахисних органів. Їх закритість, притаманна авторитарним режимам, поступається місцем відкритості, що реалізується (в межах, унормованих законом) через ЗМІ, освітні та просвітницькі канали або через безпосередній контакт представників керівників силових структур з громадськими організаціями та окремими громадянами. У правозахисних органах працюють люди, які несуть з собою всі переваги (чесноти) і вади реального способу життя. Громадянське ж суспільство вимагає від них певних умінь і навиків, як то: демократична культура, моральність, справедливість, чесність, компетентність, толерантність тощо. Саме тому, щоб відповідати вимогам часу, громадянське суспільство вимагає модернізації виховної та освітньої політики і практики правозахисних органів як стосовно власних співробітників, громадян загалом, так і стосовно осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення свободи. Загальною тенденцією зміни ідеології та культури діяльності правозахисних органів у контексті становлення та розвитку громадянського суспільства є компетентність, толерантність, чесність і прозорість.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладені у таких публікаціях автора:**

Банчук. М.В. Громадянське суспільство в Україні: поняття і реальність // Людина і політика. – К., 2003. – № 1 (25). – С. 42-49.

Банчук М.В. Громадянське суспільство: світовий досвід і українська дійсність // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К., 2003. – Вип. 4. – С. 264-271.

Банчук. М.В. Правопорядок і безпека особистості в громадянському суспільстві // Трибуна. – № 9-10. – К., 2002. – С. 36-37.

Банчук М.В. Правозахисна діяльність органів МВС України у вимірі міжнародного права // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Проблеми розвитку між відносинами України і Польщі: політологічний аналіз”. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. – С.27-30.

Банчук М.В. Право як засіб формування суспільного консенсусу // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Всеукраїнські юридичні читання молодих вчених”. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – С. 52-59.

АНОТАЦІЯ

Банчук Микола Васильович. Идеология та культура діяльності правозахисних органів України в контексті становлення громадянського суспільства (політологічний аналіз). – Рукопис.

Дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю – 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2004.

Дисертацію присвячено основним тенденціям зміни ідеології та культури діяльності правозахисних органів в контексті становлення в Україні громадянського суспільства.

У роботі визначено, що в цей час змінюється характер функціонування правозахисних органів, які у своїй діяльності адаптуються до нових вимог, не перестаючи при цьому бути органами державної регуляції й забезпечення належного порядку у суспільстві.

Поряд з тим зазначено, що зміна ідеології та культури діяльності правозахисних органів розгортається у царині демократії, суспільного діалогу й активної просвітницької діяльності. Особливу терпимість вони мають проявляти щодо опозиційних структур, які активізуються в системі громадянського суспільства через законність і норми правопорядку.

В дисертації аналізуються також напрями, суперечності взаємодії правозахисних органів зі ЗМІ. Доведено, що ефективність діяльності правозахисних органів безпосередньо залежить від їх „людського обличчя”, донесеного до громадянина через ЗМІ та систему просвітницької роботи.

Ключові слова: громадянське суспільство, правозахисні органи, демократична ідеологія та культура, толерантність, модернізація діяльності правозахисних органів.

АННОТАЦИЯ

Банчук Николай Васильевич. Идеология и культура деятельности правоохранительных органов Украины в контексте становления гражданского общества (политологический анализ). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности – 23.00.03 – политическая культура и идеология.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2004.

Диссертация посвящена основным тенденциям изменения идеологии и культуры деятельности правоохранительных органов в контексте становления в Украине гражданского общества.

В работе определено, что политическая система современного украинского общества – это сложное и противоречивое формообразование, включающее в себя сеть государственно-правовых и общественных институтов, организаций и учреждений, которые регулируют политические отношения между социальными группами. Особое место в этом формообразовании занимают правоохранительные органы, роль которых в становлении гражданского общества в Украине сегодня переосмысливается.

Вместе с тем, автор подчеркивает, что процесс становления гражданского общества в Украине сложный, длительный и противоречивый. Сегодня формируются только отдельные его элементы. Поэтому гражданское общество в работе рассматривается как поле разделения социальных институтов, практик и ценностей, охватывающих комплекс основных социальных характеристик и параметров общественной жизнедеятельности. Одной из характеристик такого общества есть демократия, которая не отменяет порядок, защиту прав и свобод человека и гражданина. Особая нагрузка при этом падает на правоохранительные органы, которые обязаны обеспечить порядок, защиту национальных интересов, прав человека и одновременно – способствовать развитию демократических процессов.

Гражданское общество поднимает уровень свободы гражданина, который не всегда может (особенно в период становления новых общественных отношений, культуры и морали) использовать эти преимущества, не в ущерб той социальной общности, в которой разворачивается его активность. Правоохранительные органы обязаны упредить это противоречие, сделать шаг навстречу гражданину, показать легитимную модель реализации собственной свободы.

В работе рассматривается роль правоохранительных органов, которая растет не в сторону расширения принудительных средств, а наоборот возрастает в сторону разъяснения людям их прав и свобод, возможностей, которые открываются в контексте демократизации общества и обязательств, возложенных на них в связи с этим.

Автор в работе подчеркивает, что изменение идеологии и культуры деятельности правоохранительных органов разворачивается в контексте демократии, общественного диалога и активной просветительской деятельности, носящей открытый, диалогический, толерантный характер. Особую терпимость они должны проявлять по отношению к оппозиционным структурам, которые активизируются в системе гражданского общества через законность и нормы правопорядка. Основной вектор изменения идеологии и культуры деятельности правоохранительных органов реализуется в плоскости укрепления законности и правопорядка в условиях дальнейшей демократизации общества и должен быть направлен, прежде всего, на профилактику правонарушений (осуществляется путем общей воспитательной работы среди населения) и специальными мероприятиями (предупреждение правонарушений в конкретной сфере жизнедеятельности человека). Социальное назначение такой правовоспитательной работы заключается в повышении правовой культуры личности в ее разных социально-ролевых направлениях.

Культурно-идеологической нормой деятельности правоохранительных органов становится диалог с оппозиционными средствами массовой информации, политическими партиями и движениями, особенно оппозиционными. Более интенсивно и целенаправленно используются средства массовой информации.

В диссертации анализируются также направления, противоречия взаимодействия правоохранительных органов со средствами массовой информации, которые, в частности, обусловлены высокой динамикой рыночных отношений, новыми формами их сотрудничества глобализационными процессами евроинтеграции. Однако и сегодня остаются очень распространенными взаимные претензии журналистов и работников правоохранительных органов один к другому. Доказано, что эффективность деятельности правоохранительных органов в системе гражданского общества непосредственно зависит от их „человеческого лица”, донесенного до гражданина через средства массовой информации и систему просветительской и профилактической работы.

Движение к гражданскому правовому обществу и процессы демократизации инициируют институционализацию правоохранительных органов в новом качестве с более емким социальным статусом, который должен осуществлять не только карательное-правовое, но и широкое социальное обслуживание населения.

Ключевые слова: гражданское общество, правоохранительные органы, демократическая идеология и культура, толерантность, модернизация деятельности правоохранительных органов.

ANNOTATION

Banchuk Mykola Ivanovych. Ideology and culture of Law Defendant Bodies in Ukraine within the context of civil society development (politic analysis). – Script.

Thesis for gaining the scientific degree of Candidate of Political Sciences according to the speciality – 23.00.03 – Political Culture and Ideology. National Pedagogical M.Dragomanov University, Kyiv, 2004.

The Thesis is devoted to the main changing tendencies in Legislative Authorities ideology and culture activities within the context of civil society development in Ukraine.

The character of Legislative Authority functioning is changing nowadays. Legislative Authorities adapt (in their functioning) to the new requirements and are still the Bodies of State control for providing order in society.

It is noticed that the changing of ideology and culture activity of the Legislative Authorities develops in the framework of democracy, social dialogue and active elucidative activity. They must be most patient to the oppositional structures which are activated within the system of civil society thought the legacy and norms of order.

In the thesis the ways and contradictions of activity between the Mass Media and Authorities are characterized as well. It is proved that the effectiveness of the Legislative Authorities activity directly depends on their “human face”, which is represented to the citizen through Mass Media and educational sphere.

Key words: civil society, Legislative Authority, democratic ideology and culture, tolerance, the modernization of the Legislative Authority activity.

Підписано до друку 10.11.2004р. формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Наклад 100 прим.

Зам. № 539

Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Друкарня НПУ імені М. П. Драгоманова.

01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.

☎ (044) 239-30-26